

SZÚCS KATA ÁGNES

A felvilágosodás előzményei

A FELVILÁGOSODÁS ELŐZMÉNYEI
ERDÉLYBEN ÉS MAGYARORSZÁGON (1650–1750)

SZTE
Magyar Irodalom Tanszék
Szeged, 2016
381 oldal,

”

Az MTA Irodalomtudományi Intézetének reneszánsz-barokk kutatócsoportja és a Szegedi Tudományegyetem Irodalom Tanszékének szervezésében 2015 májusában Szegeden zajlott le a szakmai berkekben csak *Rebakucsként* emlegetett, immáron 46 éve megrendezésre kerülő ikonikus konferencia, mely alkalmat teremt a korszak kutatóinak nemcsak a régen esedékes találkozásokra, hanem az új kutatási eredmények megvitatására is. A mostani néhány nap is igazi tanuló-iskola volt a bölcsészhallgatók nem kis csoportja számára. A helyszínválasztás, már csak a tanulmányok összetételét tekintve is indokolt volt, hiszen az előadók szinte egyharmada szegedi illetőségű.

A konferenciakötet – nem titkolt módon – szoros kapcsolatban áll a szintén 2016-ban megjelent *Köleséri Sámuel és az európai korai felvilágosodás* című kiadvánnyal.

A konferenciakötet négy nagy egységre tagoltan közli a beküldött huszonnyolc tanulmányt, melyek így strukturált módon járják körül a 17–18. század Magyarországra, Erdélybe eljutott – felekezetek által erősen meghatározott – eszmei áramlatait. Alább átfogó képet szeretnénk adni arról, miért érdemes nagy gondtal forgatni az említett munkát.

A konferencia tematikáját nem valamely évfordulós esemény szolgáltatta, a szervezők ezzel a témaválasztással a hazai szakirodalomban kézzelfogható hiányérzet megszüntetésére tettek kísérletet. Kosáry Domokos nagyszabású monográfiája (*Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, 1980.) figyelmen kívül hagyja a 18. századi felvilágosodás felekezeti vonatkozásait. Ezen aspektusok vizsgálata immár Európa-szerte eredményes kutatási program, mely több, a 17–18. századi Magyarország és Erdély művelődésével és irodalmával foglalkozó kutatóra is ösztönzőleg hatott.

A tanulmánykötetet Balázs Mihály előszava nyitja, melyben levonja a konferencia tanulságait és egyben remek összefoglalást is kínál a munka egészéről.

Az első nagyobb egység a *Korszak eszmei áramlatairól* címet viseli, mely a hazai tendenciák kontextualizálását és távlatibb szemlélését segíti elő, szerencsésen mozgósítva a vállalkozó kedvű hazai filozófiatörténészeket is. A felvilágosodás bölcseleti előzményeiről készült filozófiatörténet újabb kutatási eredményeit is számba vevő áttekintést a felekezeti szempont határozott jelenléte okán a janzenizmus-, pietizmus- és antitrinitarizmus-kutatásban elért eredmények követik. Keserű Gizella és Balázs Mihály munkája két friss, átfogó külföldi monográfia vallásfilozófiai szempontból úttörő jelentőségét értékeli, és egyúttal élesen bírálja a kelet-közép-európai vonatkozások mellőzését.

Az *Európai tájékozódás* fejezetcím alatt közölt tanulmányokban a hazai forrásanyag mozgatója mellett áttekintést kapunk a németországi, svájci, németalföldi, franciaországi és angliai fejleményekről, illetve a fontos és új kutatási eredményekről. Ebben a részben is kitűnő filozófiatörténeti tanulmányokat olvashatunk, többek között Smrcz Ádámtól, aki a mnemotechnika szerepéről ír a korai újkorban. Ezután egy kisebb, német nyelvterülethez köthető szekció következik. Ötvös Péter és Fajt Anita tanulmányaiban közelebbi ismertségbe kerülhetünk Barthold Heinrich Brockes (1680–1747) filozofikus költészetével és Johann Joachim Spalding (1714–1801) elemző prózájában megjelenő filozófiai antropológiával, egy-egy életmű alapos elemzése révén. Végül Dobay Székely Sámuel (1704–1779) altdorfi peregrinációjáról, album amicorumáról és nürnbergi kapcsolatairól kapunk érdekes adalékokat Szőke Kornélia elemzéséből. Ezt követi a francia vonatkozásokot taglaló két tanulmány, Schmal Dániel Isaac la Peyrere (1596–1676) munkásságának tükrében foglalkozik a racionális bibliakritikával, az Ádám előtti emberiség feltételezésével. Pavlovits Tamás a felvilágosodás előzményeit vizsgálja Voltaire *Filozófiai levelek* c. munkájában megjelenő Pascal-olvasat alapján. A felekezeti szempontok érvényesítésére Molnár Dávid tanulmánya szolgál, aki Joachim Stegmann (1595–1633) az erdélyi korai felvilágosodás időszakában betöltött szerepét elemzi a kolozsvári unitárius kollégiumban őrzött, mostanáig lappangó, a coccejánusokra reflektáló kéziratok alapján, melyekben a vallási tolerancia kérdése is megjelenik. Balázs Péter szintén az antitrinitarizmushoz kapcsolódó írása a 18. századi unitárius egyháztörténetbe *A Názáreti Jézus históriája* címmel bekerült textust vizsgálja, és ezt a blaszfémikus Jézus-történetet azonosítja a középkori eredetű *Széfer Toledoth Jesu* egyik magyar fordításával.

A harmadik részt olyan munkák alkotják, melyek egy-egy nagy személyiség életművéhez szólnak hozzá. Bene Sándor két, az irodalomtörténet szempontjából megkerülhetetlen személyiség Zrínyi Miklós és Kazinczy Ferenc Bacon olvasatát veti össze, rávilágítva a különbségekre és hasonlóságokra. Ezt követően egymástól függetlenül, más-más megközelítésben létrejött, de egységesen Bethlen Miklós alakját középpontba állító színvonalas tanulmányblokktól következik Simon József, Nagy Levente, Maczelka Csaba és Laczházi Gyula tollából. Végül Knapp Éva és Tüskés Gábor tanulmánya zárja ezt a fejezetet, melyben Rákóczi Ferenc rodostói könyvtáráról közölnek fontos pontosításokat.

A negyedik és egyben utolsó blokk *A recepció módozatai*. Az itt összegyűjtött tanulmányok a hazai befogadástörténet egy-egy mozzanatára koncentrálnak, s általuk lényeges pontokon pillanthatunk be több felekezet életébe is.

A felvidéki evangélikus világgal Guba Ágoston és Bogár Judit tanulmányai foglalkoznak. Földesi Ferenc Lázár Jánosról írt értekezésében lényeges összefüggések tárulnak fel Christan Wolff erdélyi recepciójáról. A németalföldi remonstrantizmus hatása három dolgozatban is előkerül. Túri Tamás dogmatikai és szövegközpontú vizsgálattal alátámasztott tanulmá-

nyában Ajtai Abód Mihály Bánffi Kata felett mondott halotti beszédét (1746) elemezve az abban megjelenő „pura religio” eszmeköre kapcsán rávilágít a nagyenyedi református főiskolai tanár beszédében felfedezhető közeledésre a remonstráns Jean Le Clerc felekezeti egységet szorgalmazó megfontolásaihoz. Ezután egy Makfalvi József tevékenységét részletesen bemutató tanulmány következik Kolombán József tollából, melyet különösen értékessé tesz a heterodoxiával vádolt református lelkész 1748-as védekező beszédének magyar fordítással együtt történő közlése. A harmadik ebben a témában íródott munkában Samuel Werenfels és a remonstráns áramlatoknak kitett svájci teológusok magyarországi recepcióját elemzi Hegyi Ádám. Lengyel Réka Verestói György református lelkész *Holtakkal való barátság* című, halotti prédikációkat tartalmazó kötetét vizsgálja, rávilágítva a magyarországi felvilágosodás populáris változatának sajátosságaira is. A negyedik szakaszban az unitáriusok két tanulmányban kerülnek elő. Gönczöl Andrea a reformátusból átkeresztelkedett Losonczy B. András megtéretörténetének retorikáját vette górcső alá, kiemelve a korai felvilágosodásra jellemző esztörténeti mozzanatokot. Balázs Mihály tanulmánya pedig Bod Péter (1712–1769) *A Szent Bibliának históriája* c. művét középpontba helyezve járja körül a philologia sacra kérdéskörét, azaz, hogy a Szentírás szövegéhez miként viszonyulnak a különböző felekezetek, hol és mennyiben alakul ki a szent szöveg profanizálódása, kritikai vizsgálata. Végül a kötet zárótanulmányában Vadai István a jezsuita Bertalanffi Pál (1706–1763) *A nagyravágyó és semmi bizonyos vallású híváságos világ fiának keserves siralma* című munkájának eddig számon nem tartott első kiadását veti össze a későbbiekkel, s színvonalas elemzést ad a tankölteményről.

A kötet célja láthatóan nem az elméleti kérdések megválaszolása, vitatott fogalmak tisztázása vagy a felvilágosodás folyamatának periodizálása volt. *A felvilágosodás előzményei Erdélyben és Magyarországon 1650–1750* felvonultatja a kutatás legújabb eredményeit. A tanulmányokat végigolvasva képet kaphatunk a felvilágosodásnak a vallásos gondolkodás kezei között belül jelentkező előtörténetéről, amely megkövetelte a különböző felekezeteken belüli elmozdulások vizsgálatát. Mindez a teológia és bibliatudományok területén az értelem szerepének felértékelődésével, kritikai szövegvizsgálatokkal, a Bibliát „*scriptura*” helyett „*texturaként*” olvasni tudó értelmezésekkel valósulhatott meg.

(Szerkesztette: Balázs Mihály–Bartók István)